

УДК:008

Н. М. Бакланова, кандидат політичних наук, доцент,
ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського», м. Одеса

НАУКОВЕ ОСМИСЛЕННЯ ОБРАЗНОСТІ СЛОВА ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ КУЛЬТУРОЛОГІЇ

Досліджено мовно-концептуальні способи виникнення та функціонування слова в певній образній площині, ґрунтовані на аналізові наукових праць О. Потебні. Обґрунтовано важливість походження та образності слів у контексті вивчення курсу «Культурологія», а також для виявлення міждисциплінарних зв'язків соціально-гуманітарних навчальних курсів. З'ясовано, що експерименти в галузі словесної творчості, пошуку внутрішньої форми слова є чинником ґрунтовнішого пізнання національної культури, свідомого і вільного вибору культурних пріоритетів та систем цінностей.

Ключові слова: *слово, культура, мова, почуття, мовно-культурний зв'язок, художній образ, культурологічний сегмент.*

Н. М. Бакланова, кандидат политических наук, доцент,
ГУ «Южно-украинский национальный педагогический университет
имени К. Д. Ушинского», г. Одесса

НАУЧНОЕ ОСМЫСЛЕНИЕ ОБРАЗНОСТИ СЛОВА ПРИ ИЗУЧЕНИИ КУЛЬТУРОЛОГИИ

Исследованы культурно-концептуальные способы возникновения и функционирования слова в определенной образной плоскости, основанные на анализе научных трудов А. Потебни. Обоснована важность происхождения и образности слов в контексте изучения курса «Культурология», а также для установления междисциплинарных связей социально-гуманитарных учебных курсов. Выяснено, что эксперименты в области словесного творчества, поиска внутренней формы слова станут фактором более глубокого познания национальной культуры и системы духовных ценностей.

Ключевые слова: *слово, культура, язык, чувства, языково-культурная связь, художественный образ, культурологический сегмент.*

N. M. Baklanova, Candidate of Political Sciences, Associate Professor,
South Ukrainian K. D. Ushynsky National Pedagogical University State
Institution, Odesa

SCIENTIFIC INSIGHT OF THE WORD IMAGERY IN CULTURAL STUDIES

The article deals with the cultural and conceptual ways of the origin and functioning of the word in a certain figurative plane, based on the analysis of A. Potebnia's scientific works. The importance of origin and imagery of words in the context of studying the course "Cultural Studies" is substantiated, as well as for establishing interdisciplinary links of social and humanitarian educational courses. It has been found out that experiments in the field of written word, searching for the internal form of words will become a factor of a deeper

knowledge of the national culture and the system of spiritual values.

Keywords: *word, culture, language, feeling, linguistic-cultural connection, artistic image, culturological segment.*

Постановка проблеми. Нині Україна переживає складну епоху перебудови суспільства та культурного життя. Зростання самосвідомості нації і складний процес переходу до нового суспільства на початку XXI ст. потребують висвітлення культурологічних проблем, сприяють розвиткові української культури. Усе це зумовило посилення інтересу до української культурології, який, на жаль, нині задовольняється недостатньо, оскільки в науковому сенсі особливості української культури досліджено досить спорадично. Зрозуміло, що формат статті дозволяє лише фрагментарно репрезентувати простір здійснюваного дослідження.

На нашу думку, розкрити сутність і національні особливості вітчизняної культури можна на основі сучасної теорії культури – культурології, яка досліджує закономірності культурно-історичного процесу й особливості національної культури за допомогою наукових понять, категорій. Своєрідність національної культури, її неповторність та оригінальність виявляються в дослідженнях духовної сфери діяльності людини: мови, літератури, музики, живопису, філософії, традицій, релігії тощо. Зазначимо, що виховання особистості неможливе без базування на мовних знаках культури народу, мова якого вивчається. Тільки той, хто здатен засвоювати мовну культуру в усій її багатогранності, може стати творцем мовних цінностей і найповніше виявити себе в будь-якій галузі суспільної діяльності. Вузькопрагматичний, утилітарний підхід до мови як до засобу спілкування, на жаль, затьмарив останнім часом усі інші функції мови. Наш обов'язок – зміцнювати ці позиції, передусім – не допустити, щоб на молодому підростаючому поколінні обірвався передвічний мовно-культурний зв'язок поколінь українського народу.

Уважаємо, що різноаспектність курсу «Культурологія» сприятиме подоланню обмеженості сучасної «одномірної» людини, а його комплексність надаватиме змоги заповнити лакуни в культурній свідомості сучасної молоді, подолати її «мозаїчність».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Першим вітчизняним науковцем, котрий порушив питання комплексного дослідження слова, слушно визнають О. Потебню. Як мислитель-філолог і культуролог він здійснив спробу пов'язати природу слова загалом і художнього зокрема, визначити, чому й яким чином воно формує думку, впливає на уяву й викликає різноманітні емоції. Учений працював над словом, визначаючи його походження, намагаючись пізнати вплив слова на думку й почуття, досліджував його у різноаспектному функціонуванні.

Важливою проблемою культурології, особливо тієї її частини, яка стосується вивчення духовної культури українців, є проблема слова, його

образності та впливу на чуття людини. Комплексне наукове осмислення українства, його специфіки, порівняно з іншими народами, відбувається з середини XIX ст., коли відомі історики, етнографи, фольклористи (М. Драгоманов, В. Антонович, Ф. Вовк, І. Рудченко, О. Потебня, О. Русов, П. Житецький, І. Срезневський, М. Лисенко, М. Максимович), основууючись на теорії компаративістики та міфологічної європейської школи, виділили національно-специфічні особливості культури.

Мета статті — з'ясувати мовно-концептуальні способи виникнення слова, його самобутності та визначальної ролі в процесі пізнання культурологічного сегмента людського буття.

Виклад основного матеріалу дослідження. Взаємовплив мови й культури нині становить особливий інтерес не тільки в культурологічному, а й у лінгвістичному аспектах. Конкретно-історичний аналіз взаємозв'язку мови, культури та суспільства свідчить, що мова й культура як продукти історичного розвитку набувають конкретного соціокультурного значення лише в процесі людської діяльності. Крім того, мова є духовним знаряддям створення культурних цінностей, а культура розвивається за її допомогою як духовне багатство, збагачуючи при цьому і саму мову. Отже, мова як необхідний засіб людського мислення та спілкування — умова розвитку культури й передачі культурних цінностей від покоління до покоління.

Як відомо, саме мова забезпечує вічність культури, пов'язує культуру етносу в один безперервний процес від минулого через сучасне до майбутнього. Актуальним завданням сучасної освіти вважаємо активне залучення студентів до національної культури на основі рідної мови (С. Я. Єрмоленко, В. Ф. Загороднова, Л. І. Мацько, Г. В. Онкович, М. І. Пентилюк, Л. В. Скуратівський та ін.), що потребує створення умов для трансформації студентом відомостей з мови, літератури, культури, історії та інших дисциплін в особистісно неповторне ставлення до життя, світоглядні настанови, знання культурних реалій, які забезпечують органічне входження в суспільство, реалізацію потенційних можливостей особистості. Системність культурологічного підходу значно інтенсифікує процес навчання. Тому багатопредметність курсу «Культурологія» сприяє кореляції фахових та загальноосвітніх дисциплін, а орієнтація студентів у розмаїтті вироблених людством способів освоєння світу дозволяє усвідомити місце власної професійної діяльності в культурному і соціальному поступі. Достатня історико-культурна обізнаність надає змоги свідомого і вільного вибору культурних пріоритетів та систем цінностей.

Оскільки комплексність культури поєднує всі форми світовідношення (поряд з раціональним дискурсом вона містить емоційні, чуттєві, аксіологічні фактори, волевиявлення, інші спонування до діяльності, які формують ментальність), то опанування цього курсу забезпечує не тільки навчання, а й виховання сучасного студентства.

На думку О. Потебні, основними складовими мистецтва є образ і значення: «Слово має два змісти: один, який ми називаємо об'єктивним <...> завжди містить у собі одну ознаку, другий — суб'єктивний, у якому ознак може бути багато» (1990, с. 79). Об'єктивним змістом слова є образ, для позначення якого О. Потебня використовував різні поняття: «*уявлення*», «*знак*», «*символ*», а найчастіше — «*внутрішня форма*». Дослідник зазначав: «між твором мистецтва і природою перебуває думка людини, тільки за цієї умови мистецтво може бути творчістю» (Потебня, 2000, с. 21).

Символічності слова О. Потебня надавав особливого значення. «Мова в усьому без винятку є символічною», — зазначав він у «Записках по русской грамматике» (1958, с. 24). Оскільки мова — не лише засіб творення поезії, а й сама поезія, то «символізм мови <...>, може бути названо її поетичністю» (Потебня, 1976, с. 174). Символ він розумів досить широко, що дозволяло окремим дослідникам стверджувати про ототожнення вченим понять «образ» і «символ» (Еремина, 1991, с. 110; Пресняков, 1974, с. 3). Проте, говорячи про образ-символ, про те, що художній образ може водночас бути й символом, О. Потебня розмежував ці поняття, підкреслюючи одну з властивостей образу бути символічним, тобто умовним знаком певного значення. Іншими словами: кожен образ, зазвичай, є символічним, але не кожен символ здатен бути художнім образом.

Тому, порушуючи проблему поетичності слова в культурології, зокрема в контексті вивчення цієї дисципліни у вищому навчальному закладі та пов'язаних із цим міжпредметних зв'язках, доцільно зважати на «слово-символ», яке стало точкою перетину лінгвістичних інтересів О. Потебні з природним обдаруванням мовознавця, з філософською основою його логічного мислення. Учений використовував слово як вихідний матеріал літератури, розглядав його в складі художнього твору, намагався на цій основі вивести загальні формули та закони поетичної творчості, яку вважав «способом художнього пізнання світу» (Потебня, 1974, с. 8). Водночас мова як один з найяскравіших проявів етнокультури слугує могутнім механізмом розбудови етновної картини світу, творчого продукту мовленнєвої діяльності етносу. Своєрідність культури, її неповторність, національний характер забезпечуються передусім специфікою національної мови. Тому, обстоюючи самобутність рідної мови, ми таким чином оберігаємо самобутність власних національної культури і духовності.

Оскільки О. Потебня передусім був лінгвістом, центральні проблеми для нього — «думка й мова», зв'язок мовної й мисленнєвої діяльності. Базуючись на ідеї, що мова є знаком, позначенням явища й актом пізнання людиною довкілля, учений простежив, як саме відбувається це пізнання, як створюються поняття. Розглядаючи проблему «мова й мислення», О. Потебня виявив аналог між розвитком мови й створенням художнього образу. «З двох станів думки, що виявляються у слові з живим і слові з на-

бутим уявленням, у галузі складнішого словесного мислення виникають поезія й проза» (Потебня, 1989, с. 203).

О. Потебня прагнув знайти відповідь на актуальні запитання, головню щодо співвідношення мови й мислення, розмежування мови й мовлення тощо. Сприйняття світу через мову (зокрема через слово) надало змогу вчену дойти висновку, що думка виявляється через мову, а кожен акт мовлення є особливим творчим процесом людини, який сприяє народженню нової істини.

Особливого значення О. Потебня надавав динаміці взаємозв'язків між словами, руху думки, зумовленого багатьма асоціаціями, пов'язаними із звичним слововживанням, та їх оформленню, зокрема математичними формулами та схемами. «Слово, що об'єднує певну групу сприйнять, тяжіє до внутрішнього сполучення зі словом найближчої групи, й таке тяжіння зумовлене самим об'єднанням у слові образом» (Потебня, 1996, с. 37).

Для О. Потебні художня творчість є «перетворенням думки <...> засобом конкретного образу, вираженого у слові, тобто є творенням порівняно широкого значення за допомогою <...> словесного образу (знака)» (1996, с. 44). Загальновизнано: пізнання творчих можливостей слова в його контекстуальній і ситуативній життєдіяльності потребує значних гуманітарних знань, що закладає основу для міжпредметних зв'язків. Так, під час навчання студентів-філологів креативно-конструктивні лінгвокультурологічні завдання передбачають побудову студентом власних висловлювань із використанням відповідних лінгвоконцептів, які сприймаються як особистісно значущі, невід'ємні від рідної культури. Загальновідомо, що концепт — це вербалізований культурний смисл, а тому, згідно з образним визначенням Н. Л. Мішагіної (2009), креативно-конструктивні лінгвокультурологічні завдання можна назвати завданнями, спрямованими на відкриття культурного смислу (с. 140). Вони завершують роботу з лінгвоконцептом, забезпечуючи творче осмислення концептосфери української культури. Тематика таких творчих робіт окреслюється типами лінгвокультурних концептів, наприклад: концепти — універсалії духовної культури, що дозволяють досягнути особливості національного сприйняття таких категорій, як *надія, краса, частя, доля, гріх, мрія, журба* тощо.

У процесі написання творчих робіт, що містять лінгвокультурні концепти, відбуваються «занурення» студентів у матеріальний і духовний світ рідної культури, розширення їх мовленнєвої практики, збагачення різноманітними художніми прийомами спонування до роздумів.

У тісному зв'язку з проблемою творчості О. Потебня досліджував слово в його образному, переносному значенні. Показуючи, як воно може виражати значний діапазон людських вражень і переживань, учений детально простежив виникнення й розвиток різноманітних метафор, метонімій, синекдох, намагався вивести загальні формули їх творення. Багаті матеріали

О. Потебнін про тропи та фігури являють собою можливі варіанти в художній літературі, висвітлюють різні види їхньої взаємодії в літературному творі. Тропи й фігури, згідно з О. Потебнею, є одним із засобів творення смислової й емоційної наповненості художнього образу за допомогою прояснення внутрішньої форми слова.

Отже, особистісні переживання та відчуття, спостереження за національно-культурними цінностями, закладені в лінгвоконцепті, переосмислені та втілені у власних творчих роботах — важливий крок формування концептосфери студента. Вони заохочують його не лише до відкриття «культурного смислу» в слові, а й власного «Я», себе в рідній культурі. Усвідомлення себе нащадком попередніх поколінь, які мешкали в конкретній місцевості, долучення до системи певних звичаїв та традицій, при звичаєння до певних свят, залучення до обрядового комплексу створюють для особистості власну культурну картину світу, яка водночас є базовою для формування світосприйняття людини.

Висновки. Отже, О. Потебня ґрунтовно розумів символічну сутність словесної творчості. Стверджуючи, що справжнє мистецтво — символічне, учений високо оцінював роль слова у творенні цієї глибинної символічності, уважав його чинником еволюції людського світогляду. Він був першим вітчизняним науковцем, котрий здійснив комплексне культурологічне дослідження української мови, фольклору та літератури, підвалин української ментальності й духовності. Саме тому його спадщина, на нашу думку, заслуговує на ґрунтовне вивчення в контексті навчального курсу «Культурологія», а експерименти в галузі словесної творчості, пошуку внутрішньої форми слова, осмислення його образності, що зацікавлюють студентів різних спеціальностей, зумовлять глибше пізнання національної культури. Зважаючи на специфіку і завдання курсу, доцільно розширити його викладання за межі теоретичних знань, безпосередньо залучати студентів до явищ художньої культури.

Уважаємо, що багатофункціональне поліфонічне і стереоскопічне слово в усьому розмаїтті свого функціонування слід компетентніше долучати до вельми делікатної сфери людського буття — культурного й морального виховання.

Потребує подальшого дослідження комплексне наукове осмислення українства, його специфіки, підвалин української ментальності й духовності.

Список посилань

- Еремина, В. И. (1991). Символ. Символика. *Народные знания. Фольклор. Народное искусство. Свод этнографических понятий и терминов.* Москва, 4, 109–115.
- Мишати́на, Н. Л. (2009). *Методика и технология речевого развития школьников: лингвоконцептоцентрический подход.* Санкт-Петербург: Наука: «САРА».

- Потебня, А. А. (1990). *Из записок по теории словесности*. Москва.
- Потебня, А. А. (2000). *Избранные научные труды*. Москва.
- Потебня, А. А. (1958). *Из записок по русской грамматике (Т. 1)*. Москва.
- Потебня, А. А. (1976). *Эстетика и поэтика*. Москва.
- Потебня, О. О. (1974). *Эстетика і поетика слова*. Київ.
- Потебня, А. А. (1989). Психология поэтического и прозаического мышления. *Слово и мир*. (с. 202-208). Москва.
- Потебня, О. О. (1996). Думка і мова. Слово. Знак. Дискурс. *Антологія світової літературно-критичної думки*. (с. 35-49). Львів.
- Пресняков, О. П. (1974). *Філологічна спадщина О. О. Потебні*. Київ.

References

- Yeremina, V. I. (1991). Symbol. Symbolism. *Popular knowledge. Folklore. Folk art. Code of ethnographic concepts and terms*. Moscow, 4, 109–115. [In Russian].
- Mishatina, N. L. (2009). *Technique and technology of speech development of schoolchildren: linguo-conceptcentric approach*. St.-Petersburg: Nauka: «SARA». [In Russian].
- Potebnya, A. A. (1990). *From notes on the theory of literature*. Moscow. [In Russian].
- Potebnya, A. A. (2000). *Selected scientific works*. Moscow. [In Russian].
- Potebnya, A. A. (1958). *From notes on Russian grammar (Vol. 1)*. Moscow. [In Russian].
- Potebnya, A. A. (1976). *Aesthetics and poetics*. Moscow. [In Russian].
- Potebnya, O. O. (1974). *Aesthetics and poetics of the word*. Kyiv. [In Ukrainian].
- Potebnya, A. A. (1989). Psychology of poetic and prosaic thinking. *Word and world*. (p. 202–208). Moscow. [In Russian].
- Potebnya, O. O. (1996). Thought and language. Word. Sign. *Discourse Anthology of world literary-critical thought*. (p. 35–49). Lviv. [In Ukrainian].
- Presniakov, O. P. (1974). *Philological heritage O. Potebni*. Kyiv. [In Ukrainian].

UDC:008

N. M. Baklanova, Candidate of Political Sciences, Associate Professor, South Ukrainian K. D. Ushynsky National Pedagogical University State Institution, Odesa

baklanovanatalia59@gmail.com
orcid.org/0000-0002-9286-2593

SCIENTIFIC INSIGHT OF THE WORD IMAGERY IN CULTURAL STUDIES

The aim of the paper is to find out the language conceptual ways of the origin of a word, its originality in the process of comprehension of a cultural segment of human being.

Research methodology. The article provides a detailed examination of the works of the famous scholar A. Potebnya.

Results. The concrete and historical analysis of the interrelationship of speech,

culture and society has shown that the speech and culture as the products of historical development find the specific social and cultural significance only when they are included in the process of human activities. The speech is a spiritual instrument for the creation of cultural values, and culture is established as a spiritual wealth, enriching the speech itself at the same time. The language picture of the world is the basis for the formation of human perception. A. Potebnia was the first national scholar who carried out a complex cultural research of the Ukrainian language, folklore and literature, the foundations of Ukrainian mentality and spirituality. His heritage serves for a basic research in the context of the course "Cultural Studies".

Novelty. The importance of origin and imagery of words in the context of studying the course «Cultural Studies» is substantiated, as well as for establishing interdisciplinary links of social and humanitarian educational courses.

The practical significance. It has been found out that experiments in the field of written word, searching for the internal form of words will become a factor of a deeper knowledge of the national culture and the system of spiritual values.

Keywords: *word, culture, language, feeling, linguistic-cultural connection, artistic image, culturological segment.*

Надійшла до редколегії 05.09.2017 р.